

DOI 10.36074/grail-of-science.23.05.2025.038

ДІАЛЕКТИКА ЛЕГАЛЬНОЇ ТА ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ: ОРГАНІЗАЦІЯ, МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ТА ГАЛУЗЕВІ ВИМІРИ

Білоцерківець Володимир Вікторович

д-р. екон. наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки і соціально-гуманітарних дисциплін
Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро),
Україна

Самойленко Євген Георгійович

канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри міжнародної економіки і соціально-гуманітарних дисциплін
Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро),
Україна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем взаємодії легальної та тіньової економіки в контексті національного господарства України. Розкрито основні напрямки забезпечення підвищення ефективності функціонування національної економіки в умовах діалектичного співіснування та розвитку легальної та тіньової складової. Досліджено основні передумови успіху двох секторів економіки України, виявлено складнощі взаємодії та перспективи мультиплікативного піднесення національної економіки. Встановлено змістовне наповнення апарату державного регулювання тіньової економіки, проведено аналіз основних методів управлінського впливу на неї, їх порівняльної результативності в контексті галузевих вимірів. Визначено особливу роль інструментарію податкової політики в контексті регулювання питомої частки тіньової економіки, забезпечення комфортного співіснування легального та тіньового сектору національної економіки в умовах України.

Ключові слова: тіньова економіка; податкова політика; фіскальна політика; діалектика легального та тіньового секторів; управління; організація; галузеві виміри.

Постановка проблеми. Проведення вододілу між легальною та тіньовою економікою, між легальним та позалегальним секторами національної економіки завжди було справою, що позначена стійким нальотом суб'єктивізму. Демаркаційні лінії між «світлою» та «темною» частиною економіки є умовними кордонами, що мають за бінарною логікою відносити ту чи іншу операцію, конкретну продукцію, виробничу діяльність, сировину чи ресурс до конкретної складової національної економіки. Але більш прискіпливе дослідження виявляє, що такий поділ є цілком умовним, й продукція, що виготовлена в «легальному» секторі, містить у собі низку компонентів, виготовлялась за умови залучення ресурсів, капіталу, праці, що позначені атрибутами тіньової економіки.

Сам процес реалізації цієї «легальної» продукції, цілком ймовірно, вимагатиме залучення методів, притаманних тіньовій економіці. Тож процес проведення чітких ліній між легальною та тіньовою економікою виявляється фікцією. Припущення про його здійсненність вимагає від нас мисленого утворення певних симулякрів, що будуть уособлювати ці штучні формування – «легальну» та «тіньову» економіку. Так, це можливо, але подальший аналіз має бути зосередженим на розумінні функціонування та розвитку об'єктів, що не існують у реальному світі, є фантазмами, породженими уявою дослідника. Цілком зрозуміло, що наукова цінність таких розвідок викликає доречний скепсис. З іншого боку, ніщо не заважає проведенню дослідження тіньової та легальної економіки не в розрізі суворо диференційованих та делімітованих формацій, а в площині їх діалектичної взаємодії, само- та взаєморозвитку, як складників, що існують в координатах взаємного збагачення, взаємної підпитки та мультиплікативного піднесення, градація відмінностей між якими набуває виразно небінарного характеру. Такий науковий пошук відкриває нові горизонти розуміння реалій розвитку сучасної національної економіки, як полікомпонентної цілісності.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика існування та взаємодії легальної та тіньової економіки в умовах України, визначення інструментарію управління економікою, мінімізації негативних впливів дрейфу національного господарства, його складових у тіньовий сектор, конкретизації змістовного наповнення заходів легалізації, сприяння пом'якшення наслідків делегітимізації значної частини національної економіки, організації протидії реалізації зазначених процесів, їх профілактики вже тривалий час знаходиться в колі інтересів наукового співтовариства. Особливо вагомі результати були одержані вітчизняними науковцями у дослідженні передумов посилення ролі тіньової економіки в координатах національної економіки України, визначенні логіки розвитку тіньової економіки в умовах кризи та депресії, специфіки функціонуванні її ядрових утворень в межах легального сектору під час економічної експансії, що в умовах різкого погіршення економічної ситуації демонструють форсоване розгортання із латентного стану, різке поширення в матерію національної економіки, її легальну складову. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують наукові досягнення цілої низки провідних дослідників проблематики тіньової економіки та фіскальних інструментів її трансформації, як Андропова Т., Базилинська О., Бугас В., Котко Я., Кулініч О., Краус Н., Панченко Н., Перерва П., Подмазко О., Романчик Т., Руденко В., Суворова С., Якушко І. [4-12] та багатьох інших знаних вітчизняних вчених. Проте, незважаючи на значний доробок української наукової спільноти у формуванні теоретико-методологічних підходів дослідження проблем тіньової економіки, її функціонування та еволюції, наслідків розширення її питомої ваги для національної економіки, особливостей застосування фіскального механізму, ціла низка питань залишаються ще дискусійними, такими, що потребують додаткового, більш докладного фокусування дослідницького пошуку та глибшого висвітлення у наукових розвідках. Зокрема, досі залишаються поза достатньою увагою дослідників питання, пов'язані зі взаємодією легальної та тіньової економіки, їх взаємного не тільки негативного,

але й позитивного впливу, конкретизації управлінського інструментарію державного регулювання тіньової економіки, проблеми організації та особливості галузевого розвитку тіньового сектору.

Мета роботи. Мета статті полягає в розробці теоретико-методологічних засад дослідження діалектики взаємодії легальної та тіньової економіки як складових національної економіки, визначенні специфіки організації, конкретизації управлінського інструментарію регулювання тіньової економіки в галузевих вимірах.

Виклад основного матеріалу. Піддаючи дослідженню напівлегалізований сегмент тіньової економіки, слід зазначити, що діяльність суб'єктів цього сегменту тіньової економіки не є кримінальною по своїй суті. Їх діяльність в своїй більшості є легальною з правової точки зору, але в силу окремих причин вона виходить за рамки загальноприйнятих моральних основ, і в цьому контексті ще більшої актуальності набуває теза, щодо штучності формування симулякрів тіньової та легальної економіки, їх штучної диференціації за умоглядними демаркаційними лініями.

На нашу думку, є три головні причини, які обумовлюють інституціоналізацію цього сектора: по-перше, це відносно великі податки; по-друге, неурегульованість відносин власності; по-третє, нестабільна політична ситуація. Саме це провокує суб'єктів цього сектору тіньової економіки займатись тіньовими операціями. Неможливість нормального розвитку виробництва в таких умовах призводить до того, що суб'єкт підприємницької діяльності весь свій потенціал зосереджує не на розвитку підприємства, а на гарантуванні собі максимального доходу у короткостроковому періоді. Така політика, як правило, призводить до повної ліквідації підприємства за досить нетривалий час.

Забезпечення нормальних умов розвитку для суб'єктів напівлегалізованого сегменту тіньової економіки в легальному секторі економіки призведе не тільки до зменшення її масштабів, але і дасть поштовх для розвитку національної економіки, оскільки Україна ще й досі має досить потужний виробничо-промисловий потенціал, зосереджений у багатьох галузях національної економіки. Більш того, саме цей сектор тіньової економіки мається на увазі, коли мова йде про повернення та легалізацію тіньових капіталів, оскільки їх отримання не є суто кримінальним.

Безперечно, це питання викликає певні дискусії, оскільки з моральної точки зору власники цих капіталів повинні їх повернути. Але ж пошук та силове повернення їх є процесом тривалим та у більшості випадків, за юридичними нормами інших країн, майже безперспективним, а потреба в інвестиціях в країні постійно зростає. Перші обриси податкової реформи та перші її результати у 2025 році, на жаль, надають надто мало сподівань на позитивне вирішення цієї проблеми директивним шляхом.

Отже, більш вдалим, на наш погляд, є економічні шляхи залучення цих капіталів у національну економіку. Щоправда, такий шлях викликає занепокоєння щодо відновлення загрози посилення потужності вже існуючих олігархічних груп. Безумовно, задача держави полягає не тільки в залученні тіньових капіталів, але і в нейтралізації їх негативного впливу на державу, що забезпечувалось би неможливістю лобювання власниками цих капіталів своїх інтересів.

Головним завданням в системі дій проти напівлегалізованої економіки є нормалізація відносин власності. На нашу думку, для цього бажано провести часткову інвентаризацію результатів колишньої приватизації, критеріями якої повинні стати: законність приватизованого об'єкта (у разі незаконності приватизації ці об'єкти мають бути націоналізовані за рішенням суду; якщо приватизація мала законний характер під час здійснення цього акту, але об'єкт має стратегічне значення для країни та у разі, якщо припинення його роботи завдасть певної шкоди національній безпеці, то такий об'єкт необхідно деприватизувати з компенсацією теперішньому власнику отриманої від нього суми); гарантування прав власності на об'єкти, які пройшли процедуру інвентаризації.

Для гарантування прав власності необхідно розробити та закріпити у правовому полі відповідні заходи, виконання яких повинні контролювати правоохоронні органи та громадські організації, а у разі виникнення непорозуміння головним гарантом прав власності має стати суд. Слід зазначити, що певна неефективність судової системи (неефективне використання норм кримінального законодавства, непослідовність та суперечливість судових рішень, невиправдано м'які покарання суб'єктам, які скоїли злочин) може значно знизити ефективність застосування інструментарію державної політики за зазначеним напрямком, тому проведення ефективної судової реформи є однією з ключових умов успішності реалізації запропонованого комплексу заходів.

Суттєвим напрямком легалізації господарської діяльності є формування ефективного та прозорого вищого менеджменту на підприємствах. Це особливо актуально для державних підприємств та акціонерних товариств. Проблема зацікавленості колективу, який би стимулював керівництво найефективніше використовувати ресурси, підвищувати продуктивність праці, якість виробленої продукції та зменшувати витрати виробництва, так і не вирішена. Для цього, гадаємо, необхідно, по-перше, зацікавлення керівників до ефективної діяльності, спрямованої на забезпечення розвитку підприємства, наприклад, шляхом введення госпрозрахункових відносин, по-друге, введення фінансової та адміністративної відповідальності у разі неефективного використання державного або акціонерного майна за певний період, по-третє, посилення кримінальної відповідальності за тіншову діяльність, по-четверте, введення в практику декларування доходів разом з витратами цих керівників та членів їх сімей, а у разі перевищення витрат застосовувати сувору відповідальність (наприклад, за аналогією несплати податків).

Зрозуміло, що зазначені правові та адміністративні дії не дадуть бажаного ефекту без належних заходів в сфері економічної політики, а тільки сприятимуть посиленню корупції. В цьому контексті, необхідною умовою детенізації господарської діяльності має виступати інструментарій зменшення податкового тягаря. Але зменшення податкових ставок може загострити проблему доходів бюджету та пов'язаних з цим соціальних виплат. Більш того, ставки податку на прибуток підприємств корпорацій в Україні (18%) не надто вирізняються суворістю та в цілому відповідає світовим тенденціям у оподаткуванні, що відкриває потенціал високих темпів економічного

зростання. Зниження його в умовах, в яких опинилась українська економіка в часи пандемії, постпандемії та широкомасштабного вторгнення [1-2], що потребує фронтального фіскального втручання держави - від забезпечення виробництва споживання до авангардної трансформації національної економіки [3], представляється не досить доречним актом, реалізація якого ще більш посилить напруженість із виконанням бюджетних зобов'язань, прискорить зростання державного боргу та занепокоєння на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Однак, враховуючи обсяг прямих та непрямих податків, що надходять до консолідованого бюджету в найбільш широкій інтерпретації, рівень оподаткування результатів господарської діяльності фактично перевищує 45 %, що є максимальною величиною, після якої, відповідно до кривої А. Лаффера, економіка посилює свій дрейф у «тінь». Більш того, існування деяких податків не тільки стимулює процеси тінізації економіки та зростання інфляції, але і не виконує свого призначення – поповнення бюджету, призводячи лише до зростання заборгованості держави перед підприємствами, які експортують продукцію. Це стосується непрямих податків, перш за все, податку на додану вартість.

Враховуючи галузеву експортну спеціалізацію гірничо-металургійного комплексу (близько 80% виробленої продукції вже тривалий час спрямовується на експорт), в цьому податку не має ніякого сенсу. Цей податок не тільки не виконує своєї фіскальної функції, але і має чітко виражену інфляційну спрямованість. Таким чином, необхідно удосконалення податкового законодавства, його оптимізація з тим, щоб податкова система виконувала не тільки фіскальну функцію, але і стимулюючу. Саме за рахунок податкової системи необхідно стимулювати інвестиційні процеси – частка доходу, яка інвестується, має оподатковуватись за меншими ставками.

Через фіскальну політику, а насамперед, її податкову складову держава повинна стимулювати зменшення собівартості вироблюваної продукції, при чому не за рахунок зменшення оплати праці. Це, у свою чергу, має стимулювати власників підприємств до покращення технологій та збільшення заробітної плати. Для стимулювання сукупного попиту необхідно зменшити податок на додану вартість до мінімальної величини, або навіть його скасувати на товари, які виробляють національні виробники. На жаль, низка викликів, пов'язана з реалізацією прагнень європейської інтеграції, стає на заваді радикального застосування запропонованих заходів, але можливим є шлях їх суцесійного впровадження, що матиме наметі захист вітчизняних виробників окремих галузей, створюватиме передумови поступової детенізації національної економіки за локомотивними галузями.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження надало можливість конкретизувати проблеми, що породжує функціонування та розвиток тіньової економіки, виокремити ті з них, що демонструють особливе загострення в умовах кризи, викликаної глобальною пандемією та широкомасштабним вторгненням. Визначено особливості діалектичної взаємодії тіньової та легальної економіки як складових національної економіки України. Продемонстровано надзвичайну складність адекватної диференціації тіньової

та легальної економіки, наголошено на штучність та симулякрність існуючих методів проведення їх демаркації, показано функціонування тіньового та легального компоненту як частин цілісності. Розкрито потенціал податкової політики у здійсненні управлінських заходів держави стосовно тіньової економіки, конкретизовано ефективність різних наборів інструментів державного регулювання. Показано галузеві відмінності тіньової економіки та можливості її інструментальної трансформації.

Список використаних джерел:

- [1] Білоцерківець, В.В. (2022, 17 жовтня). *Фіскальна політика як макроекономічний інструмент управління стратегічним розвитком національної економіки: імперативи ковідного та постковідного світу* [тези доповіді конференції]. Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Україна, Інформаційно-аналітичне агентство, 27-30.
- [2] Білоцерківець, В.В. & Самойленко Є.Г. (2024, 31 жовтня). *Стратегії регулювання тіньового сектору в умовах національної економіки України: від реактивності до інноваційного управління конкурентоспроможністю* [тези доповіді конференції]. Бухгалтерський облік, контроль та аналіз в умовах інституційних змін: Збірник наукових праць VII Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Полтава, Полтавський державний аграрний університет, 33-34.
- [3] Білоцерківець, В.В. & Самойленко Є.Г. (2025, 5 березня). *Фрустрації авангардного економічного розвитку: від небезпек етатизму до лещат тіньового сектора* [тези доповіді конференції]. Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством : Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Частина 1, м. Полтава, Полтавський державний аграрний університет, 771-772.
- [4] Золковер, А. О. & Бугас, В. В. (2024). Стратегії податкової політики держави для боротьби з тіньовою економікою. *Публічне адміністрування та національна безпека*, 7. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-7-10165>
- [5] Кулініч, О.А., Котко, Я.М., Андросова, Т.В. & Пешенко, А.А. (2024). Варіативність підходів до фіскальної політики в зарубіжних країнах. *Грааль науки*, 45, 186-193.
- [6] Перерва, П., Романчик, Т., Ткачов, М., & Гришко, Н. (2022). Двоїстий характер впливу тіньової економіки на рівень економічної безпеки. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)*, (1), 63–69. <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2022.1.63>
- [7] Подмазко, О. М. (2023). Макроекономічна результативність процесу зменшення тіньового сектора економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*, 12. 95-100. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-84>
- [8] Руденко, В.В. (2020). Ідентифікація функціональних складових фіскального механізму регулювання інвестиційного розвитку національної економіки. *Економіка та держава*, 7, 73-78. DOI: 10.32702/2306- 6806.2020.7.73.
- [9] Суворова, С., & Кульганік, О. (2023). Тіньова економіка в Україні: стан та шляхи подолання. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 8 (08), 168-172. <https://doi.org/10.32782/dees.8-28>
- [10] Якушко, І.В. (2022). Фіскальна політика: сутність та особливості впливу на розвиток національної економіки. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 6. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-03-04>

- [11] Bazilinska, O., & Panchenko, N. (2018). Фіскальний механізм детінізації економіки України. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*, 3 (1), 8–13. <https://doi.org/10.18523/2519-4739312018148768>
- [12] Panchenko, N. (2020). Бюджетно-податкова політика в умовах економічних перетворень. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*, 5 (1), 101–106. <https://doi.org/10.18523/2519-4739.20205.1.101-106>

THE DIALECTICS OF LEGAL AND SHADOW ECONOMY IN THE NATIONAL CONTEXT: ORGANIZATION, MANAGEMENT METHODS AND SECTORAL DIMENSIONS

Volodymyr Bilotserkivets

Doctor of Economic sciences, Full professor,
Professor of the Department of international economics and social-humanitarian disciplines
Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro), Ukraine

Yevhen Samoilenko

Ph.D in Economic sciences, Associate professor,
Doctoral Candidate of the Department of international economics and social-humanitarian disciplines
Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro), Ukraine

Summary. *The article is devoted to the study of the problems of interaction between the legal and shadow economy in the context of the national economy of Ukraine. The main directions of ensuring the increase in the efficiency of the functioning of the national economy in the conditions of dialectical coexistence and development of the legal and shadow components are revealed. The main prerequisites for the succession of the two sectors of the economy of Ukraine are investigated. The difficulties of interaction and the prospects for the multiplicative rise of the national economy are revealed. The substantive content of the apparatus of state regulation of the shadow economy is established. The main methods of managerial influence on it, their comparative effectiveness in the context of industry dimensions are analyzed. The special role of the tax policy toolkit in the context of regulating the specific share of the shadow economy is determined. Its role in ensuring the comfortable coexistence of the legal and shadow sectors of the national economy in the conditions of Ukraine is shown.*

Keywords: *shadow economy; tax policy; fiscal policy; dialectics of legal and shadow sectors; management; organization; sectoral dimensions.*